

REGIONALISMUS A UDRŽITELNÝ ROZVOJ. VIZE A PŘÍLEŽITOST

REGIONALISM AND SUSTAINABLE DEVELOPMENT. VISION AND OPPORTUNITY

Ing. Václav Kupka, CSc.

1. Regionalismus jako program decentralizace a demokratizace?

Již několik let znám a obdivuji fejeton Karla Čapka z roku 1934 nazvaný Regionalismus.¹ Z brilantního textu cituji klíčové myšlenky:

„Jsou myšlenky, představy a programy, které jsou jasné a dvourozměrné jako plocha papíru, a jsou jiné, jež jsou mnohostranné jako věc v prostoru. K těm druhým přináleží regionalismus.“

„Regionalismus je něco jako zeměpisná demokracie: hlásá rovnost a rozmanitost.“

„... regionalismus je mezi vším, več věříme jedna z nejzdravějších anticipací budoucnosti. Dříve nebo později se poměry budou muset vyvíjet ve směru regionalismu, tj. jest populační, kulturní i hospodářské decentralizace.“

Karel Čapek tu nabízí vizi a program zároveň, program demokratizace a decentralizace společnosti. Ne každý ovšem sdílí takový pohled, a hlavně vývoj se zatím ubírá jiným směrem.

2. Regionalismus vs. globalizace, expanze a negativní externalita

Jednou z příčin, možná hlavní, jež způsobuje odchýlení od Čapkovy interpretace regionalismu v reálném světě, je ekonomická *globalizace*, kterou lze v dané souvislosti charakterizovat několika znaky:

- *expanze kapitálu a technický pokrok*

Technický pokrok směřuje k velkovýrobě, pro niž mj. platí ekonomický „*zákon úspor z rozsahu výroby*“. Hromadná výroba je nejenom technicky možná ale i ekonomicky výhodná. Tato - připusťme příznivá - tendence má však i své meze. Rychle rostoucí objemy výroby je nutné také prodat, přičemž kapacita blízkého trhu růst omezuje, a proto produkce expanduje na stále vzdálenější trhy. Tím samozřejmě rostou dopravní náklady, ale pokud zároveň náklady výroby klesají rychleji, tato expanze se vyplácí. Jedna překážka dlouhodobé expanze kapitálu je tedy překonána.

- *demografický vývoj vs. kapitál*

Expanze má ovšem i další bariery, např. růstu výroby nestačí přírůstek práceschopného obyvatelstva v místě, anebo cena práce v místě je relativně vysoká (jednotkové mzdové náklady). Kapitál překonává toto omezení v prvním případě tak, že *nasává* pracovní sílu ze stále vzdálenějšího okolí, ve druhém případě se kapitál sám *přesouvá* do vzdálenějšího území, kde je nižší cena práce. Je tak překonána i další bariera expanze.

- *mobilita výrobních faktorů a negativní externalita*

¹ Čapek, K.: *Regionalismus*, Lidové noviny, 1934

Dostáváme k jádru našeho tématu, expanze není zadarmo. Celý proces vyvolává rostoucí *negativní externalitu* neboli rostoucí vedlejší náklady. Expanze zvyšuje dopravní náklady a vyžaduje budování odpovídající infrastruktury. Kapitál, který nasává pracovní sílu ze stále širšího okolí, způsobuje rychlou koncentraci obyvatelstva v centru, čili rychlý růst urbanizace spojený mj. s dodatečnými sociálními náklady, který zároveň vede k vylidňování a chudnutí venkova. Rostou náklady na odstraňování ekologických škod. A všechny tyto externality mají navíc diferencovaný dopad, mají výraznou *regionální dimenzi*.

3. Teorie regionálního rozvoje a realita

Nabízí se otázka, jak na výše uvedené tendence reaguje teorie regionálního rozvoje. V té souvislosti sdílím názor, který již před lety zformuloval doc. Blažek na základě studia velkého množství pokusů o teoretickou interpretaci regionálního rozvoje². Teorie jsou podle něho „*konceptně hybridní*“ (i když základní rozlišení je dáno dvěma principy – konvergenčním a divergenčním, dvěma základními paradigmaty ekonomie), přičemž „*neexistuje teorie obecně přijímaná*“; takže i regionální politika je „*více méně eklektická*“.

Blažek má pravdu. Někdy dokonce stačí porovnat konkrétní teorii (nebo její interpretaci) s realitou, aby vznikly pochybnosti o takové teorii. Na druhou stranu lze vyslovit *hypotézu*, že hlavním cílem regionální politiky je spíše než co jiného minimalizace negativních dopadů globalizace, neboli že ***stát přebírá odpovědnost za negativní externalitu způsobené expanzí kapitálu***. Důležitý je i způsob naplnění této odpovědnosti.

- *unifikace vs. diversita*

Nehledě na různá programová prohlášení základním operativním cílem se stala - *unifikace* v širokém smyslu toho slova, alespoň v našich zeměpisných šířkách. Jde o politiku, která svoji podstatou dlouhodobě směřuje k podobě území, jaké vytváří sama globalizace, a za tím účelem střednědobě financuje zmírňování negativních externalit způsobených touto globalizací. Až na to, že regionální disparity více méně zůstávají nebo se i prohlubují.

- *centralizace vs. demokratizace*

Naplnit oba cíle – unifikaci a financování disparit - je navíc sotva možné jinak než na základě *centralizace*, která usnadňuje nezbytné *přerozdělování*. Ale taková politika stěží může být zároveň programem regionalizace a demokratizace. Nemůže jím být tím spíše, čím více jsou nástrojem přerozdělování daně a dotace namísto úspor a úvěrů. Taková politika totiž dostatečně nemotivuje k produktivní iniciativě, ale naproti tomu vytváří prostor ke korupci a zneužívání veřejných prostředků, což snad ani není třeba dokládat.

4. Globalizace a její sociální mechanismus?

Vraťme se ke globalizaci, která je zpravidla chápána jako *přirozený proces*. Ale je tomu tak opravdu? Nebo je tu nějaký *sociální mechanismus*, který takový proces dává do pohybu?

Zajímavé vysvětlení nabízí americký sociolog Wallerstein³ svojí *teorií kvazimonopolu*. Vychází z toho, že jakékoliv systémy, v tomto případě společenské systémy, „je třeba analyzovat jako posloupnost tří kvalitativně odlišných situací: momentu začátku existence, jejich fungování po dobu ‚normálního‘ života (nejdelší období) a momentu zániku

² Blažek, J.: *Teorie regionálního rozvoje: je na obzoru nové paradigma či jde o pohyb v kruhu?*, Geografie, sborník ČGS,3/1999

³ Wallerstein, I.: *Strukturální krize...*, In: *Má kapitalismus budoucnost?* SLON, Praha 2016, překlad angl. originálu z roku 2013

(strukturální krize).“ A tvrdí, že k expanzi nestačí dokonalá konkurence, ale kvazimonopoly, které zabezpečí *specifickou rentu*, pravý zdroj nekonečné akumulace kapitálu a jeho expanze. Přitom rozlišuje dva typy takových monopolů.

Kvazimonopolu lze dosáhnout inovací, která je buď chráněna před konkurencí zákonem (ochrana průmyslového vlastnictví), nebo přímou podporou kvazimonopolního odvětví. Takový kvazimonopol pak vytváří prostor pro expanzi, ale během času (30 až 40 let) zanikne a vznikne jiný. Existuje však ještě druhý mechanismus; spočívá v tom, že „mocnost“ si vynutí soubor pravidel pro jednání všech ostatních, který ji zvýhodňuje. Vzniká tak kvazimonopol geopolitické moci. I ten nakonec zanikne, jak mocnost postupně ztrácí svou sílu.

Reakce na takto vzniklé nerovné podmínky je dvojí. *Mobilita kapitálu* se zaměří tam, kde jsou nižší výrobní náklady, především mzdové. Důsledkem takového dlouhodobého pohybu je deruralizace území státu nebo i světadílů. A neméně závažná je reakce kapitálu v podobě snahy o maximální *externalizaci nákladů* takového vývoje s negativním důsledkem na regionální disparity.

Kvazimonopoly tak evidentně způsobují oscilaci, „dlouhé“ cykly, ale za normálních podmínek také obnovují dynamickou rovnováhu systému. Pro účely této stati je ovšem klíčové konstatování, že globalizace nemusí být pouhým přirozeným procesem, ale že ***je to stát, nebo nadnárodní instituce, kdo takový kvazimonopol vytváří, čímž je zodpovědný i za jeho důsledky.*** Expanzi a globalizaci tak podporují stejné instituce jako ty, které pak přebírají odpovědnost za jejich negativní důsledky.

S tím vším související globální nerovnost nemá jen často citovanou podobu rozdílů v podílu jednotlivců na majetku, ale neméně závažnou podobu rozdílů mezi regiony. Ostatně již vzpomenutý Blažek ve svém přehledu uvádí, že podle některých teorií je zaostávání slabých regionů (disparity) „proces, kdy dochází k transferu nadhodnoty z periferie do centra.“ Doplňme jen, že takový transfer samozřejmě neprobíhá jen uvnitř států ale především mezi státy.

5. Strukturální krize a funkční decentralizace, nové paradigma

Dost možná, že má Wallerstein pravdu, když podle něho celý vývoj končí *strukturální krizí* systému, jeho stále většími fluktuacemi, hlubšími nerovnováhami a stagnací. Dokonce se domnívá, že svět se již nachází v této fázi. Můžeme se přitom, kdy tato krize začala, jak hluboká je to krize a jaké jsou její hlavní projevy – nicméně krize už nastala a konec konců diskuse o „udržitelném rozvoji“ jsou jednou z reakcí na ni.

Wallerstein zároveň nabízí i východisko, vizi budoucího vývoje: ***„Je to snaha o institucionalizaci funkční decentralizace... a odmítnutí základního cíle hospodářského růstu.“*** Není ovšem snadné této stručné formulaci porozumět. Pokusíme se proto o vlastní interpretaci.

Odmítání růstu je mantrou mnoha současných ekonomů, sociologů a hlavně ekologů a jiných specialistů na „udržitelný rozvoj“. Má svou logiku, nicméně naráží i na určité meze, které stojí v cestě extrémů v podobě „nulového růstu“. Lze je shrnout do tří argumentů:

- ekonomický růst je nezbytný tehdy, roste-li populace;
- i při stagnaci populace bude motivace k růstu trvat s ohledem na fakt příjmové a majetkové diferenciaci;
- i kdyby neexistovaly sociální rozdíly, bude motivací k ekonomickému růstu růst poznání a technický pokrok;
- nulový technický pokrok by pak znamenal stagnaci a nejspíše zánik společnosti.

S touto výhradou je pak možné odmítnout samoúčelnou maximalizaci ekonomického růstu.

Funkční decentralizaci si lze představit snáze a vrací nás na úvod tohoto příspěvku. Evokuje mj. i změnu paradigmatu regionální ekonomie, jakkoliv je to představa odvážná. Takové paradigma by totiž muselo být založeno na premise, že je v zájmu regionálního rozvoje a rozvoje vůbec, aby ***stát (resp. nadnárodní instituce) nezasahoval(a) do fungování trhu všude tam, kde by vytvořil(a) výhody vedoucí k mimořádné rentě a v důsledku toho k disparitám.***⁴ Změna by zároveň napomohla regionalizaci, decentralizaci, demokratizaci a větší diverzitě jako protipólům globalizace, centralizace a unifikace. Lze tak podle mého soudu i chápat ***obecný směr udržitelného rozvoje.***

Samozřejmě, v ekonomii není nic zadarmo, jak říkával můj učitel dr. Goldmann, a výše uvedené paradigma by mj. vyvolalo negativní odezvu zainteresovaných na současné praxi. Přesto si trůfám tvrdit, že určitý prostor existuje již dnes; jde o

- omezení transferu renty z periferie do centra
- internalizaci externích nákladů dosavadního vývoje
- respektování suverenity státu i samosprávy uvnitř státu.

Takový přístup by byl příležitostí k nastartování vize „funkční decentralizace“.

P. S. Nebo musí být strukturální krize stávajícího systému hlubší, aby naznačenou vizi bylo možno (nutno) uskutečnit?

Nerecenzovaný článek

⁴ Ještě jednou se odvoláme na Blažka, který již na konci devadesátých let zmiňuje potřebu nového paradigmatu, v jeho pojetí jako „odklonu od koncepce exogenního rozvoje ... k rozvoji endogennímu.“ Podle mého soudu je však právě třeba dodat - od existence institucemi vytvářených umělých kvazimonopolů k funkční decentralizaci a demokratizaci rozvoje.